

REPREZENTĂRI INEDITE DE NAVE ANTICE PE UN STRIGIL DIN NECROPOLA TOMISULUI

de VIRGIL LUNGU, CRISTIAN MATEI

Este tot mai evident faptul că navigația fluvială și maritimă a jucat un rol de prim plan în viața anticilor, înlesnind circulația rapidă a mărfurilor, oamenilor și ideilor pe suprafața oicumenei.

Cercetările privind tehnica de navigație, tipurile de nave folosite, elementele lor constructive, rolul pe care acestea l-au jucat în desfășurarea unui comerț activ sau în conflictele militare, au luat în ultimii ani o amploare deosebită¹, ajungându-se până la reconstituirea la scară reală a unor corăbii a căror importanță pentru înțelegerea navigației în antichitate este mai presus de orice îndoială². În aceste circumstanțe, la care se adaugă intenția realizării unui *corpus* al reprezentărilor de nave din epoca elenistică și romană³, orice reprezentare a unei corăbii antice poate duce la completarea imaginii de ansamblu a tipului în care se încadrează.

Săpăturile efectuate în necropola tomitană, în primăvara anului 1987, au dus la descoperirea într-unul din morminte a unui *strigil* de bronz, gravat, deus ca unic inventar lângă cel decedat.

Strigiliul (fig. 1, 1, 2 și 2, 1—4)⁴ a fost executat dintr-o singură bară de bronz din care a fost îndepărtată o parte, circa jumătate din grosime, longitudinal, până la nivelul minerului, lama fiind obținută prin ciocnirea — probabil la cald — a părții rămase. Minerul este masiv, cilindric, ușor evazat spre capătul opus lamei ($d_1 = 0,01$ m; $d_2 = 0,014$ m). Pe el au fost incizați doisprezece boboci de lotus (?)⁵, în trei registre nedelimitate decît prin simetria desenului, cîte patru în fiecare registru.

Întreaga suprafață a lamei ($L = 0,23$ m) a fost ornamentată cu desene incizate cu finețe, alcătuiind o compoziție cu tematică navală. Două treimi din lungimea lamei, pornind de la vîrf, a fost rezervată redării a

¹ Dintre lucrările de referință dedicate navigației militare și comerciale a antichității menționăm doar cîteva dintre cele considerate ca fiind adevărate jaloane în studierea acestei probleme: A. Köster, *Das Antike Seewesen*, Berlin, 1923; R. Busley, *Schiffe des Altertums*, Berlin, 1918; R.C. Anderson, *Oared Fighting Ships*, Londra, 1962; C. Torr, *Ancient Ships* ed. a II-a, Chicago, 1964; J. Rouge, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire romain*, Paris, 1966; A. Bollini, *Antichità classiarie*, Ravenna, 1969; L. Casson, *Ships and Seamen in the Ancient World*, Princeton, 1971; H.D.L. Viereck, *Die römische Flotte. Classis romana*, Herford, 1975; J.S. Morrison, *Long Ships and Round Ships*, Londra, 1980; J.S. Morrison și J.F. Coates, *The Athenian Trireme*, Londra, 1986.

² Cum este cazul reconstruirii *triremei* ateniene, proiect anunțat de cartea lui J.S. Morrison și J.F. Coates (v. supra n. 1) și materializat de curînd după cum anunță revista italiană „Epoca” din 10 sept. 1987.

³ În acest sens a se vedea suita de articole publicate de I. Pekáry sub titlul generic „Vorarbeiten zum Corpus der hellenistisch-römischen Schiffsdarstellungen” în *Boreas*, Münster, nr. 5/1982; 6/1983; 7/1984; 8/1985.

⁴ Mulțumim și pe această cale Elenei Cuzmin care a executat partea grafică, respectînd originalul pînă în cele mai mici detalii.

⁵ Nu excludem posibilitatea ca ornamentele minerului să reprezinte altceva (stilizări de semințe de conifere (?) sau ale măciucii lui Hercule (?)...). Am optat însă pentru bobocii de lotus avînd în vedere tematica exclusiv navală a întregii compoziții, precum și faptul că reprezentări ale bobocilor de lotus, apropiate de cea în discuție, se întîlnesc pe mozaicurile nilotice (v. Irmgard Kriseleit, *Antike Mosaiken*, Berlin, 1985, p. 40 și urm. și p. 71).

două grupuri de câte doi delfini⁶ așezați pe marginile lamei, despărțiți pe centrul acesteia de două linii paralele care creează două registre longitudinale (fig. 1). Între delfinii din fiecare registru se află câte o pană lungă,

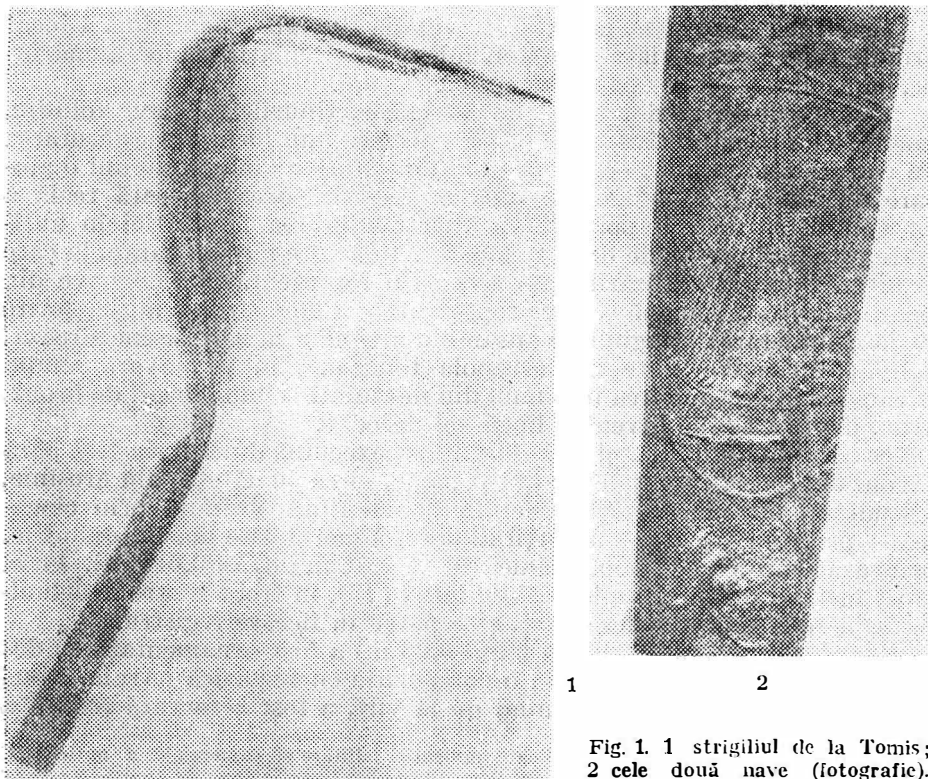

Fig. 1. 1 strigiliul de la Tomis; 2 cele două nave (fotografic).

orientată invers față de sensul în care sînt redați delfinii, cu vîrfurile spre vîrfurile lamei *strigiliului*⁷.

Treimea cea mai lată a lamei, spre mîner, este ocupată de reprezentarea a două corăbii (fig. 1, 2 și 2, 3—4). Prima dintre ele face parte din categoria navelor cu un singur catarg⁸, înscriindu-se în ceea ce privește clasa de navigație între navele rotunde, de transport (*navis oneraria*). În ceea ce privește tipul navei, aceasta este o *corbita*⁹. Corpul navei este

⁶ Delfinii apar de multe ori în iconografia antică în calitate de însoțitori ai corăbiilor sau ca elemente decorative pe panourile din bordajul corăbiilor, ei jucînd alături de *hippocampus* un rol protector împotriva pericolelor mării. În acest sens v. Joell Le Gall, RA, 1984, p. 616 și urm.

⁷ Pana simbolizează aici păsările marine. În literatura antică înseși corăbiile sînt de multe ori asemuite cu păsările în zbor.

⁸ Acest tip de corăbii nu are o denumire precisă în izvoarele antice; cele cu două și cu trei catarge poartă denumirea de *δωάρμνος* (Synesius, Scrisori, IV) și respectiv *τριάρμνος* (Plin., *Nat. Hist.*, XIX, 5), nave cu mai multe catarge nefiind cunoscute în antichitate. În acest sens v. și J. Rouge, *op. cit.*, p. 49 și urm.)

⁹ Pentru acest tip v. P.M. Duval, MEFR, 61, 1949, p. 133 și urm. J. Rouge, *op. cit.*, p. 47; E. Roschach, art. *Corbita*, DA, X, p. 1505; H.D.L. Viereck, *op. cit.*, fig. 113.

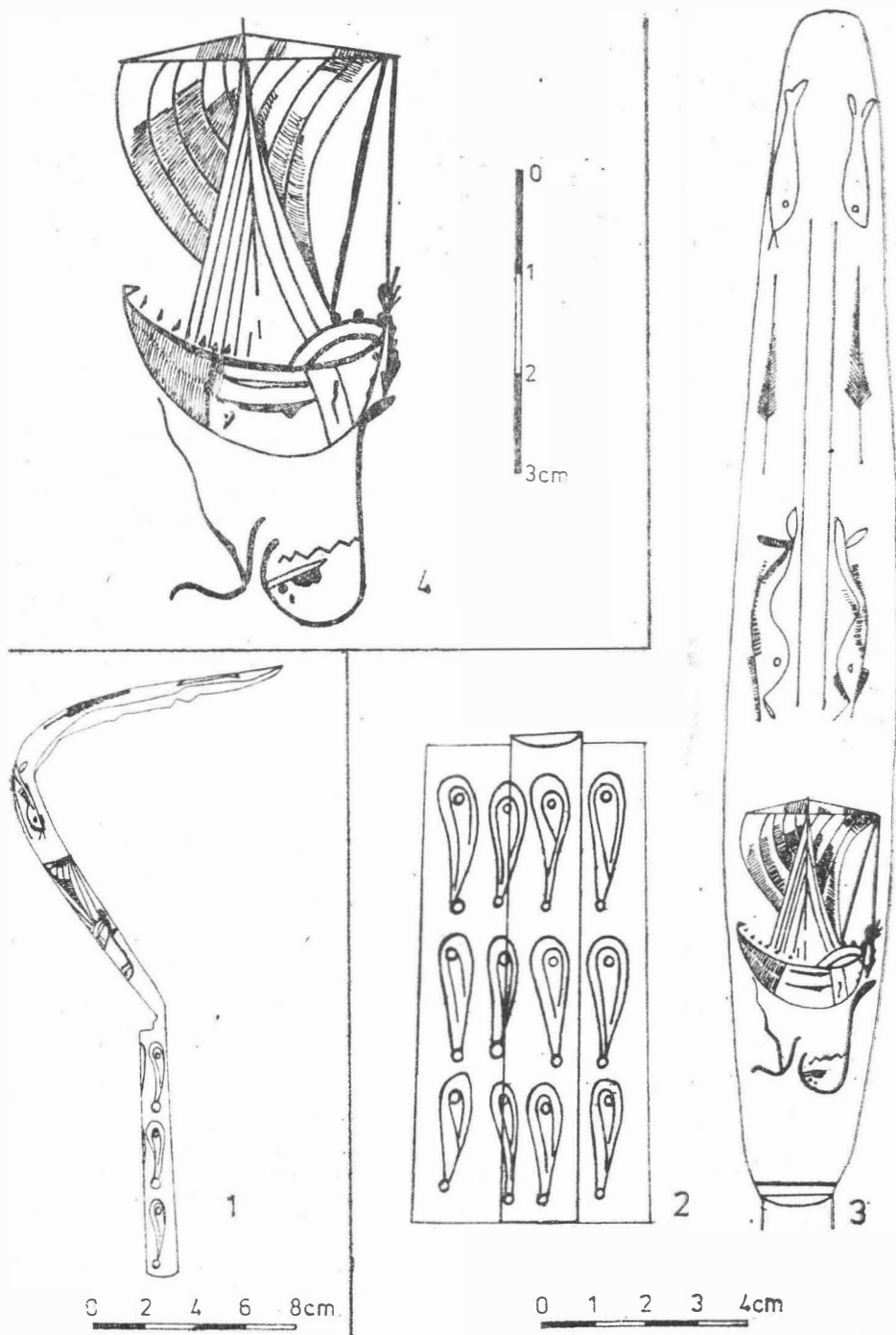

Fig. 2. 1 strigiliul de la Tomis; 2 bobocii de lotus (?); 3 navele și delfinii; 4 navele (desene).

redat simetric, sub formă de coș¹⁰, cu prova (*stolos*) înaltă, la extremitatea acesteia fiind incizat un triunghi ascuțit, cu vârful spre interiorul corăbiei, sugerînd o recurbare a capătului provei (*akrostolion*)¹¹ în acest sens¹². Pe corpul navei apar două linii oblice care o împart în trei sectoare, sectorul prova fiind hașurat cu liniuțe ce sugerează volumul, masivitatea părții din față a cocii, cel din mijloc avînd două linii orizontale pentru a figura panourile din care este lucrat corpul navei, iar în cel de-al treilea, sectorul pupa, aflîndu-se sistemul de guvernare din care se mai observă doar o jumătate din lopata cirmei¹³. Pupă este terminată printr-un *cheniscus*¹⁴ stilizat, în fața căruia se află trei vergi oblice, inegale, de care atîrnă o eșarfă¹⁵. Tot la pupa se află și cabina comandantului (*diaeta*)¹⁶, figurată prin două linii curbe, concentrice, fiind decorată cu trei împusături circulare la extremitatea dinspre pupa. Șase incizii triunghiulare sugerează o supraînălțare a bordajului — figurat cu o linie mai adînc incizată — în partea dinspre prova.

Arborada este reprezentată de un singur catarg (*malus*) fixat în centrul navei¹⁷. Spre extremitatea de sus a acesteia se află verga (*antenna*) fixată pe catarg cu balansine (*ceruchi*). Unul din capetele vergii (*cornua*) este fixat în babord și în tribord cu două brațe (*uersoriae*). Catargul este amarat cu șase frînghii (*candelae*) în partea dinspre prova și cu trei spre pupa. Pe catarg și pe vergă sint fixate două vele, una mică, triunghiulară (*supparum*)¹⁸, în partea de sus a vergii și una mare, dreptunghiulară (*vela, carbassa*), în partea de jos a acesteia. Vela mare este umflată de un vînt de pupa, ea fiind decorată cu mici linii incizate pe fiecare din fișile care cusute împreună și probabil întărite cu grandee, o alcătuiesc, același mod de decorare fiind folosit și la vela mică, *supparum*¹⁹.

¹⁰ Această formă dînd probabil și numele tipului: *corbita*. Vezi *supra* n. 8.

¹¹ Capătul de sus al provei poartă numele de *akrostolion*. De obicei era ornamentat cu măști antropomorfe, figuri zoomorfe, discuri... I. Pekáry, *Boreas*, 6, 1983, p. 119—121 le grupează în cinci tipuri: I — cu cap de animal; II — cu cap de pasăre; III — cu disc; IV — cu măști antropomorfe; V — cu diverse protome.

¹² În ceea ce privește forma, *akrostolion*-ul era de două tipuri: I — cu capătul curbat în afara navei și II — cu capătul curbat spre interiorul navei.

¹³ Sistemul de guvernare era format din două rame mari fixate la pupa, de o parte și de alta a corpului navei (C.I. att., 11,793, col. a., l. 23—27). Unele vase aveau cirme și la prova putînd merge și înainte și înapoi (Dio Cass., LXXIV, 11; Tac. Ann., 11,6).

¹⁴ Ornament de forma unui cap și git de lebădă. Vezi J. Schefferi *Argentoratensis, De militia navali ueterum*, Upsala, 1654, p. 158 și urm.; P.M. Duval, RA, 1948, fig. 15 și 16; I. Pekáry, *Boreas* 5, 1982, p. 273—279; *idem*, *Boreas* 7, 1984, p. 184 și urm.

¹⁵ Pentru acest ornament a se vedea J. Schefferi, *op. cit.*, p. 158.

¹⁶ Uneori *diaeta* era o construcție solidă, altelei un simplu cort (Hdt., VII, 100; Arrian, *Anab.*, VI, 13; Tac., *Ann.*, XIV, 5). În cazul de față înclinăm spre prima variantă.

¹⁷ Catargul, așezat în centrul de greutate al navei (v. J.S. Morrison și J.F. Coates, *op. cit.*, fig. 55) era fixat într-un locaș special amenajat, *modius*, unde era prins cu coliere metalice și amarat cu frînghii, așa cum apare pe un mozaic tunisian pentru care a se vedea L. Foucher, *Navires et barques figurés sur des mosaïques découvertes à Sousse et aux environs, Notes et Documents*, XV, Tunis, 1967, p. 18 și urm.

¹⁸ Această pinză nu era utilizată decît atunci cînd vîntul nu era prea tare. Divers colorată, plîza apărea prima la orizont, constituind un adevărat spectacol pentru cei aflați pe mal, care, se străduiau să ghicească, după acest *supparum*, numele sale și al proprietarului — povestește Seneca, *Epist. ad Lucilium*, 77, 1—3.

¹⁹ Același mod de decorare, cu mici linii paralele, pe un relief din Copenhaga, v.I. Pekáry, *Boreas* 7, 1984, p. 184, și pe un mozaic tunisian, v.L. Foucher, *op. cit.*, fig. 5 și 7.

La prova navei atiră o ancoră de tip amiralitate ²⁰, cu două brațe ușor recurbate spre exterior.

A doua corabie, aflată sub cea prezentată mai sus, este mult mai mică și foarte stilizată, putînd fi totuși încadrată, după formă, în categoria navelor din clasa *oneraria*, tipul *corbita*.

De formă emiserică, nava are un *alrostolion* exagerat de lung, curbat spre exterior și un scurt *aphlaston* ²¹. O linie frîntă deasupra bordajului sugerează fie capătul de jos al unei pinze neredată probabil din lipsă de spațiu — ceea ce pare mai plauzibil avînd în vedere că nava se deplasează de la stînga spre dreapta, contrar direcției de mers a celeilalte — fie o velă rulată pe un catarg culcat pe suport.

Avînd în vedere echilibrul compoziției ce cuprinde grupurile delfinilor și prima navă reprezentată sus, finețea detaliilor și tușeul sigur, se poate aprecia că pregătirea din punct de vedere artistic a meșterului care a realizat obiectul a fost remarcabilă. La o analiză mai atentă se observă că a doua navă, mult stilizată și nesigur trasată prin incizii succesive, una peste alta — ceea ce face ca schematismul ei să fie dublat de nesiguranță în urmărirea liniilor modelului propus — apare ca ruptă din compoziția inițială, ca o adăugire ulterioară făcută de o persoană cu o calificare mediocră.

Strigiliul nu poate fi încadrat într-o tipologie cronologică strictă, putîndu-se data larg în sec. II—III e.n. Pentru o delimitare cronologică mai strictă însă, se poate recurge — mai ales în lipsa altor obiecte de inventar, cum este cazul la noi — atît la contextul arheologic în care a fost descoperit complexul funerar din care face parte obiectul în cauză, cît și la tipul lăcașului sepulcral ca atare. Complexul funerar face parte dintr-o necropolă de epocă romană a Tomisului — recent cercetată și datată, în mod preliminar, în sec. II—III e.n. ²³.

²⁰ Ancora cu două brațe era numită *ἀμφιστομος* sau *ἀμφίβολος* fiind suspendată, în general, în fața sau pe flancul bastimentului. Ancore de acest fel, în număr de opt, au fost descoperite și în camerele Edificiului cu Mozaic din Tomis. În acest sens vezi V. Canarache, *Edificiul cu Mozaic din Tomis*, Constanța, 1966, p. 28 și 30; M. Bucovală, *Das grosse römische Mosaik von Tomis*, Constanța, 1977, p. 29 și urm., fig. 21 și 23. Pentru informații suplimentare privind tipul respectiv de ancoră, DA, I, 1, p. 266 și urm.; I.I.D. L. Viereck, *op. cit.*, p. 135 și fig. 129.

²¹ Ornamet cu care se termină pupa navei, v. J. Schefferi, *op. cit.*, p. 156 și urm.

²² Pentru delimitarea în timp și spațiu a necropolelor tomitane a se vedea V. Barbu, *StCl*, 3, 1961, p. 203—227 și harta. Dacă pentru încadrarea cronologică a necropolelor nu pot fi ridicate obiecții, în schimb plasarea și delimitarea lor în spațiu este în mare măsură arbitrară și relativă, fiind foarte grea o individualizare spațială a fiecărei necropole. Aceasta pentru că necropolele nu au fost săpate sistematic și exhaustiv datorită existenței orașului modern care le suprapune. Pe de altă parte săpăturile de salvare mai noi au identificat foarte multe morminte în zone mult mai îndepărtate de zidul de incintă, ceea ce ar putea ridica în mod justificat, problema dacă nu cumva acestea fac parte din necropole ce nu sînt pendinte de Tomis, ci de vreo așezare aflată în teritoriul rural tomitan, cum ar fi de pildă *VICUS TURIS MUCA*... Deși s-au făcut pași importanți pe linia cercetării necropolelor tomitane (V. Barbu, *op. cit.*; V. Barbu, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, dec. 1964, I, p. 454—468; V. Barbu, *Pontica*, 10, 1977, p. 203—215; M. Bucovală, *Necropole elenice la Tomis*, Constanța, 1967; V. Lungu, C. Chera, *Pontica*, 1982, p. 175—199; idem, *Pontica* 16, 1983, p. 217—231; idem, *Pontica*, 17, 1984, p. 109—130; idem, *Pontica*, 18, 1985, p. 203—235; idem, *Pontica*, 19, 1986, p. 89—114), totuși delimitarea lor în spațiu rămîne, în stadiul actual al cercetărilor, un deziderat, dacă nu cumva o problemă insolubilă.

²³ Necropolă a fost cercetată de V. Lungu pe str. 30 Decembrie 1947, pe locul unde urmează să se înalțe viitorul sediu al IRE Constanța.

În cadrul necropolei au fost cercetate trei tipuri de morminte, respectiv simple și în firidă cu cameră de acces, aparținând ritului înhumării, iar cel de-al treilea încadrându-se ritului incinerării și aparținând tipului cu „rug-busta”²⁴. Din analiza inventarelor funerare aparținând tipurilor de complexe amintite, se poate constata că cele simple, la care se adaugă mormântul de incinerare, se pot data în sec. II e.n., iar cele în firidă, în veacul următor, fără alte precizări cronologice mai strînse. De asemenea trebuie ținut seama și de faptul că mormintele în firidă și cu cameră de acces apar pentru prima dată la Tomis în sec. III e.n. și înlocuiesc aproape în întregime pe cele simple — tip în care se încadrează și mormântul în discuție — care se pare că la Tomis nu mai sînt practicate în veacul III sau, oricum, se întilnesc destul de rar. Așadar, o datare a *strigiliului* în sec. II ni se pare cea mai plauzibilă.

Cele două reprezentări de nave de pe *strigiliul* tomitan se adaugă celorlalte cunoscute în Dobrogea de pe monumente sculpturale, monede și ponduri monetare, lărgind orizontul cunoștințelor noastre despre navigația antică în Pontul Stîng și fiind totodată o reprezentare inedită pe un astfel de obiect²⁵.

Luarea în considerație a faptului că *strigiliul* constituia unica piesă de inventar a mormîntului unde a fost descoperit ne face să emitem — cu toată prudența necesară în aceste împrejurări și ca pe o ipoteză — părerea că mormîntul în discuție s-ar putea să fi aparținut unei persoane care avea cu navigația atingeri deloc întîmplătoare.

UNPUBLISHED REPRESENTATIONS OF ANCIENT SHIPS FROM A STRIGILIS DISCOVERED IN THE CEMETERY OF THE ANCIENT CITY OF TOMIS

ABSTRACT

The authors presents here two unpublished representations of ancient ships which were engraved on a *strigilis*. This *strigilis* was discovered in 1987 in the cemetery of the ancient city of Tomis Constanța of today. The object was made of bronze and was fully decorated with engraved drawings making all together a nice composition with naval feature.

On the handle of *strigilis* were incised twelve buds of lotus in three distinct registers.

On the blade were represented four dolphins grouped together by twos and separated by a pair of feathers. In the central part of the composition two ancient ships of *corbita* type were represented.

The first of them was engraved with a precise line and very attentive to the details. It is belonging to the category of only one mast ships. At the poop were represented : a *chemiscus*, an oar of the govern

²⁴ Pentru întreaga problematică a acestui tip de mormînt, vezi V. Lungu, C. Chera, Pontica, 19, *loc. cit.*

²⁵ Din cîte cunoaștem, compoziția cu tematică navală de pe acest *strigil* tomitan nu își găsește analogii în lumea greco-română.

system and the commander's cabin (*diaeta*). On the mast (*malus*) there are two sails, a *uela* and a *supparum*. At the prow it's hanging an anchor of admiralty type.

The second ship was engraved schematic, but after its form it may classify in the same type as the precedent. From artistical point of view this ship cannot compare with the first one : it seems to be added afterwards by another incapable handicraftsman.

According to the archaeological context, the object may be placed in the 2nd century of o. e.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. 1 the *strigilis* from Tomis ; 2 the ships (photos).

Fig. 2. 1 the *strigilis* from Tomis ; 2 the buds of lotus (?) ; 3 the ships and the dolphins ; 4 the ships (drawings).

